

Alla Kozhinowa

Institute of Polish Language of the Polish Academy of Sciences, Kraków (Poland)

e-mail: alla.kozhinowa@ijp.pan.pl

<http://orcid.org/0000-0002-5498-7037>

Венецыянская Біблія – „Бівлія руска” Францыска Скарыны: механічнае прытрымліванне ці творчая перапрацоўка?*

The Venetian Bible – „Bibliya ruska” by Francysk Skaryna: Mechanical Reflection or Creative Reworking?

Biblia wenecka – „Biblia ruska” Franciszka Skaryny: mechaniczne odzwierciedlenie czy twórcza przeróbka?

Abstract

The article is devoted to some features of the translation technique used by the famous forerunner of Belarusian printing Francysk Skaryna when translating the Holy Scriptures. Francysk Skaryna is one of the greatest figures of Belarusian Renaissance. Numerous scientific investigations have been devoted to his work, but his legacy still remains terra incognita. One of the questions concerns the original he used when translating the Holy Scriptures – the ancient Hebrew Masoretic text, the Septuagint, the Vulgate, the Czech translation of the Bible, or the Bible in the Church Slavonic language? The article presents the results of the textual analysis of the Book of Job, the Book of the prophet Daniel, and the Book of Ecclesiastes, as well as numerous examples of Skaryna's use of the Czech translation of the Bible. It should be noted that in some cases when translating well known passages, he used the Church Slavonic translation of the Holy Scriptures. Frequent lexical elements and collocations from the Old Church Slavonic canon entered Skaryna's translation of the Bible. The article concludes that it was the archaic of Church Slavonic text of the Bible that prompted Skaryna to reach for another, more modern version – the Czech translation. As a result, a hybrid text was created, in which both Church Slavonic and Czech elements were presented at the lexical level.

Keywords: Francysk Skaryna, Czech translation of the Bible, Church Slavonic translation of the Bible

* Артыкул напісаны ў рамках стыпендыі «Polonista», якую фінансуе Польскае нацыянальнае агенства акадэмічных абменаў.

Abstrakt

Artykuł poświęcony jest niektórym strategiom tłumaczeniowym stosowanym przez słynnego prekursora drukiarstwa białoruskiego Franciszka Skarynę podczas tłumaczenia Pisma Świętego. Franciszek Skaryna to jedna z najwybitniejszych postaci białoruskiego renesansu. Analizie jego działalności poświęcono wiele prac naukowych, jednak jego spuścizna wciąż pozostaje *terra incognita*. Wciąż nie wiadomo, co było podstawą jego tłumaczenia Pisma Świętego – czy był to starożytny hebrajski tekst masorecki, czy *Septuaginta*, czy *Wulgata*, czy czeski przekład Biblii, czy też Biblia w języku cerkiewno-słowiańskim? W artykule przedstawiono wyniki analizy tekstowej Księgi Hioba, Księgi proroka Daniela, Księgi Koheleta oraz liczne dowody na wykorzystanie przez Skarynę czeskiego przekładu Biblii. Należy zauważyć, że w pojedynczych przypadkach, tłumacząc dobrze znane czytelnikom fragmenty precedensowe, sięgał także po cerkiewno-słowiański przekład Pisma Świętego. Z tego tłumaczenia weszły do jego tłumaczenia Biblii często używane wyrazy i stałe połączenia wyrazowe, które należą do kanonu tekstów starsłowiańskich. W artykule konkluduje się, że to właśnie archaiczność cerkiewno-słowiańskiego tekstu Biblii skłoniła Skarynę do sięgnięcia po inną, nowocześniejszą wersję – przekład czeski. W rezultacie powstał tekst hybrydowy, w którym na poziomie leksykalnym występują zarówno elementy cerkiewno-słowiańskie, jak i czeskie.

Słowa kluczowe: Franciszek Skaryna, czeski przekład Biblii, przekład Biblii na język cerkiewno-słowiański

Анотацыя

Артыкул прысвечаны некаторым асаблівасцям перакладчыцкай тэхнікі, выкарыстанай слаўным беларускім першадрукаром Францыскам Скарынам пры перакладзе Святога Письма. Францыск Скарына з'яўляецца адным з найвялікшых дзеячаў беларускага Адраджэння. Аналізу яго дзейнасці прысвечаны шматлікія навуковыя працы, але ў вывучэнні яго творчасці застаецца шмат белых плямаў. Адно з пытанняў дагэчыць арыгіналу, выкарыстанага ім падчас перакладу Святога Письма — ці гэта быў старажытнаўрэйскі масарэцкі тэкст, ці *Септуагінта*, ці *Вульгата*, ці чэшскі пераклад Бібліі, ці царкоўна-славянскі? У артыкуле падаюцца вынікі тэксталагічнага аналізу кнігі Іова, кнігі прарака Данііла, кнігі Эклезіяста, а таксама шматлікія прыклады выкарыстання Скарынам чэшскага перакладу Бібліі. Адзначаецца, што ў асобных выпадках пры перакладзе прэцэдэнтных фрагментаў, добра вядомых чытачам, ён звяртаўся да царкоўнаславянскага перакладу Святога Письма. З гэтага перакладу да Бібліі Скарыны трапілі часта ўжываныя словы і ўстойлівыя спалучэнні, якія ўзыходзяць да вузкага канона стараславянскіх тэкстаў. У артыкуле робіцца выснова, што менавіта такая архаічнасць царкоўнаславянскага тэксту Бібліі падказала Скарыну звярнуцца да іншай, больш сучаснай версіі – чэшскага перакладу. У выніку ўзнік гібрыдны тэкст, дзе на лексічным узроўні адбылося змешванне царкоўна-славянскіх і чэшскіх элементаў.

Ключавыя словы: Францыск Скарына, чэшскі пераклад Бібліі, царкоўна-славянскі пераклад Бібліі

1. Уводзіны

Знакаміты пераклад Бібліі Францыска Скарыны, які выдаваўся ў 1517–1519 гг. у Празе і змяшчаў абраныя біблейскія кнігі, на думку шматлікіх даследчыкаў (Vladimirov, 1888; Florovskij, 1946, s. 1946; Bulyka i in., 1990, s. 10; Alekseev, 1999, s. 148; Naumov, 2012, s. 20; Temčín, 2020, 480), быў заснаваны на венецыянскім выданні (1506 г.) чэшскай Бібліі ці на іншым варыянце 4-ай рэдакцыі чэшскага перакладу Бібліі, пакладзеным у аснову, у тым ліку, і Венецыянскай Бібліі.

Нельга таксама адмаўляць і істотнага ўплыву на пераклад Скарыны царкоўнаславянскага тэксту Св. Пісання, хутчэй за ўсё, ў яго поўнай, сімяонаўскай рэдакцыі, прадстаўленай, у прыватнасці, Генадзіеўскай Бібліяй (1499 г.), а таксама Астрожскай Бібліяй (1581 г.). Безумоўна, беларускі першадрукар не мог карыстацца менавіта гэтымі кнігамі, паколькі першая існавала ў адзіным экзэмпляры, а другая выйшла значна пазней, аднак абедзве прадстаўляюць менавіта сімяонаўскую рэдакцыю, таму будучы скарыстаны ў якасці асноўных крыніц тэксталагічнага аналізу.

Большасць навукоўцаў не сумняваецца ў тым, што, нягледзячы на чэшскі, па сутнасці, арыгінал і скарыстаны лацінскі каментар Мікалая Ліранскага (выданні Вульгаты з каментарыямі каталіцкага тэолага Мікалая дэ Ліры (1270–1349) *Postilla litteralis super totam Bibliam* (1322–1331 гг.), праца Францыска Скарыны мае праваслаўную аснову (Alekseev, 1999, s. 203). Тым не менш, каталіцкая Венецыянская Біблія, на якую абапіраўся беларускі гуманіст, транслявала ў ягоны пераклады сляды лацінскай Вульгаты. Акрамя таго, нельга не прыняць да ўвагі адзінае захаванае выказванне ўніяцкага архімандрыта Анастасія Антонія Сялавы, звернутае да праваслаўных (1622 г.): „Да уніі быў Скарына, ерэтык-гусіт, які друкаваў вам кнігі па-руску у Празе” (гл. Nemirovskij, 1990). Лічыцца таксама, што ў Вялікім княстве Маскоўскім кнігі Скарыны спальваліся як ерэтычныя і выдаваліся на тэрыторыі, падпарадкаванай рымскай царкве, а сам Скарына быў выгнаны як каталік (Šemâkin, 1990, s. 584–603).

Пытанні, звязаныя з выкарыстаннем тэксту Венецыянскай Бібліі, мы пастараемся разгледзець на матэрыяле трох біблейскіх кніг з раздзела Пісанняў (Ктувім) – Кнігі Іова, Эклезіяста і Кнігі Данііла, для кожнай з якіх ў значнай меры характэрна наяўнасць „цёмных” месцаў, выключнае багацце і разнастайнасць слоўніка, складаная структура і метафарычнасць.

2. Асаблівасці біблейскага перакладу Францыска Скарыны

2.1. Фрагменты, якія дэманструюць супадзенні паміж Венецыянскай Бібліяй і перакладам Францыска Скарыны

Прыкладаў, якія дэманструюць выкарыстанне чэшскага перакладу Венецыянскай Бібліі, у Бібліі Скарыны можна знайсці шмат.

Напрыклад, верш 1.5 з кнігі прарока Данііла чытаецца наступным чынам:

Skar. – *у оустановиль имь Царь оброки повса дни, ѿ покармов своихъ.*

Менавіта так ён выглядае і ў Венецыянскай Бібліі:

Ven. – *у ustawil gim král obrok po wffieczky dny z pokrmiow fwých.*

Тут слова *оброки / obrok* адпавядае габр. דָּבָר ‘заданне або порцыя на дзень, дзённы абавязак’ (Brown etc. 1951, s. 183).

У сімяонаўскай жа рэдакцыі, трансляванай, напрыклад, у Астрожскую Біблію, змяшчаецца зусім іншы тэкст:

Ostrog. – *ирече имь црь, повса дни ѿтрапезы цра.*

Гэта выклікана тым, што названая рэдакцыя адлюстроўвае грэчаскі арыгінал:

LXX – *καὶ διέταξεν αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς τὸ τῆς ἡμέρας καθ’ ἡμέραν ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ βασιλέως*, у якім у гэтай пазіцыі знаходзіцца таўталагічнае спалучэнне *ἡμέρας καθ’ ἡμέραν* ‘дзень па дні’.

Вось яшчэ прыклад – верш Іов. 38.36 у Астрожскай Бібліі прадстаўлены як

Ostrog. – *или из мечтанія многіа хитрость.*

У дадзеным выпадку форма *из мечтанія* з’яўляецца перакладам грэч. η *ποικιλικήν*, аддзяяслоўнае ўтварэнне, звязанае з абазначэннем вышыўкі (Lange 1872, Job 38. 36), што адпавядае аднаму са значэнняў ц.-сл. *мечтаніе* – ‘стракатасць, стракаты ўзор, вышыўка’ (SRYA XI–XVII vv., 9, 1982, s. 136).

Пераклад Скарыны дэманструе зусім іншае разуменне фрагмента:

Skar. – *или кто далъ петухови разумность,*

якое трапіла туды з Вульгаты (*vel quis dedit gallo intellegentiam*) праз пасярэдніцтва Венецыянскай Бібліі (*nebo kto dal kohútowi rozumnost*) – *петухъ / kohut / gallus* ‘певень’. Трэба звярнуць увагу, што менавіта такое разуменне даюць каментары Рашы, найбуйнейшага сярэднявечнага іўдзейскага каментатара Талмуда: „габр. לְכַחֵם . гэта певень на мове мудрацоў” (Rashi. Electronic resource). Сучасны жа слоўнік біблейскага іўрыта прапануе значэнне ‘нябесная з’ява, метэор’, а таксама, магчыма, ‘певень’ на падставе значэння гэтага слова ў познім іўрыце (Brown etc., 1951, p. 967). Хутчэй за ўсё менавіта апошняе паўплывала на пераклад, прадстаўлены ў Вульгаце.

Вось яшчэ прыклад. Верш Іов 4.10 у Вульгаце пададзены наступным чынам:

Vulg. – *Rugitus leonis et vox leaenae et dentes catulorum leonum contriti sunt* ‘Рык ільва і голас ільвіцы, і зубы ільвянятаў былі зламаны’.

Зноў менавіта такі пераклад фрагмента быў рэкамендаваны Рашы, пар.: „ לֵוָא – гэта стары, לְלֵוָא – гэта сярэдні, לְלֵוָאִים – гэта ільвяня; усе яны памыляліся, г.зн. каралі, прынцы і рабы; усе гэтыя імёны – гэта імёны львоў” (Rashi. Electronic resource). І за гэтым перакладам, трансляваным праз Венецыянскую Біблію, ідзе Францыск Скарына, пар.:

Ven. – *rzwanije lwa. a hlas lwicze. a zubowe lwiczat lwiow setrzyeni su;*

Skar. – *риканіе львоов игласъ львици, изубы львенятъ лвовыхъ сокрушени суть.*

Ягоная версія поўнаасцю адрозніваецца ад прадстаўленых у Генадзіеўскай, а таксама Астрожскай Бібліі:

Genn. – *сила лвова, глісь же лвица, хваленіе же сміево угасе,*

Ostrog. – *сила львова, глась же львица, хваленіе же зміево оугасе.*

Гэты пераклад адпавядае тэксту LXX:

LXX – *σθένος λέοντος φωνή δὲ λαίβης γαυρίαα δὲ δρακόντων ἐσβέσθη* ‘сіла лва, голас ільвіцы і рык цмокаў згас’.

У некаторых выпадках Скарына, змяняючы лексічнае напаўненне свайго перакладу, пакідае тым не менш структуру чэшскага тэксту. Так, верш Экл. 2.26 у яго перакладзе выглядае наступным чынам:

Skar. – *грешному же даль е^с печаль и працу збытнюю,*

і адрозніваецца як ад перакладу, напрыклад, Сымона Буднага, так і ад версіі Астрожскай Бібліі, пар.:

Bud. – *lecz grzeźnemu dał frafunek;*

Ostrog. – *съгрѣшающему даль естѣ попеченіе.*

Тлумачыцца гэта тым, што ў Вульгаце разгляданы верш прадстаўлены як *peccatori autem dedit afflictionem, & curam superfluat* – апошняга фрагмента няма ні ў масарэцкім габрэйскім тэксце, на які арыентаваўся Будны (יְהוָה דָּן וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁפָּט), ні ў LXX, што ляжыць у аснове Астрожскай Бібліі (τῷ ἀμαρτάνοντι ἕδωκεν περίσπασμόν).

У Венецыянскай Бібліі знаходзім:

Ven. – *ale grzeźnijku dal gest trápenije a peczowánije zbyteczne,*

дзе было ўлічана асноўнае значэнне лац. *cura* ‘клопат аб чым-л., старанне’, перакладзенае чэш. *peczowánije* (*pečovánije*), адно са значэнняў якога супадае з смантыкай лацінскага слова (*Vokabulár webový*. Elektronický zdroj). Але гэтае слова таксама мела значэнне ‘намаганне’, якое і была прадстаўлена Скарынаю, пар. праца ‘намаганне, клопат’ (HSBM, 27, 2007, s. 484).

Ідучы за чэшкім перакладам, Скарына ў некаторых выпадках нават трансліюе ў свой пераклад не зусім вернае разуменне Вульгаты. Так, верш Экл. 8.16 прадстаўлены ў Венецыянскай Бібліі як

Ven. – *frozumiel rozdijelom kterzyž fe diegij na zemi.*

Амаль у той жа самай форме гэты фрагмент трапіў да Скарыны:

Skor. – *и зрозумел розделом ежеса дѣють на земли.*

Але ужо ў пазнейшай версіі Яна Мелантрыха, якая абапіралася на тую ж самую 4-ю рэдакцыю чэшскай Бібліі, бачым іншы пераклад:

Melan. – *frozuměl zanepřázdňenijm kteráz děgij na zemi,*

дзе форма *zanepřázdňenijm* (*zanepřázdňenie*) мае значэнне ‘занятка’ (*Vokabulár webový*. Elektronický zdroj).

Справа ў тым, што ў масарэцкім тэксце ў дадзенай пазіцыі стаіць габр. זָרָה з асноўным значэннем ‘справа, праца, клопат, апека’ (Blue letter Bible. Electronic resource). У LXX яно было перакладзена формаю *περίσπασμός*, назоўнікам-дэрыватам ‘занятка’ ад дзеяслова *περίσπασω*, які ў LXX мае значэнне ‘непакоіць’ і ў пасіве – ‘быць захопленым, занятым чым-н.’ (Słownik grecko-polski, IV 1962, s. 512). Таму ў Астрожскай Бібліі гэты фрагмент выглядае як

Ostrog. – *въдѣти попеченіе сътвореное на земли,*

дзе слова *попеченіе* мае не толькі значэнне ‘кляпач, апека’, але таксама ‘выкананне пэўных абавязкаў’ (SRYA XI–XVII vv., 17, 1991, s. 83).

У Вульгаце ж разгляданы верш выглядае наступным чынам:

Vulg. – *intelligerem distentionem quae versatur in terra.*

Адрозненне ў перакладах звязана з формай *distentionem*, якую можна разгледзець як ўзыходзячую, з аднаго боку, да *distentus* ‘пашырэнне, падзел’, з другога ж – да аманімічнага дзеепрыметніка ад дзееслова *disteneo* ‘заняты, завалены’ (Dvoreckij, 2000, s. 260). Бліжэйшым да габрэйскага тэкста з’яўляецца другое значэнне, і менавіта яно прадстаўлена ў Вульгаце, але чэшскія перакладчыкі ўбачылі першае, і Скарына па прыкладзе Венецыянскай Бібліі рэалізаваў яго ў сваім тэксце.

Гэты, а таксама іншыя прыклады дазваляюць гаварыць, што Скарына, перадусім, трансліюе ў сваё выданне версію Венецыянскай бібліі, а Вульгата праступае праз яе як палімпсест. Напрыклад, у вершы Экл. 1.15 у скарынінскай Бібліі чытаем:

Skar. – *Превращенные людие стлжкостію направлены бывають.*

Гэта дакладная прэзентацыя чэскага арыгінала:

Ven. – *Przewráczej lidee ztíčzka napraweni býwagij.*

Аднак у Вульгаце бачым іншую версію:

Vulg. – *perversi difficile corriguntur,*

дзе *perversus* у першым значэнні азначае ‘крывы’ (Dvoreckij, 2000, s. 760).

Гэта адпавядае габр. מָוּלָד ад מָוּלָד ‘рабіць крывым’ (Blue letter Bible. Electronic resource). Такое значэнне рэалізавана, напрыклад, у Віленскім старазапаветным зводзе – перакладзе, які ствараўся для патрэб яўрэйскай абшчыны:

Vil. – *кривое не може(т) са направити,*

а таксама ў Брэсцкай бібліі і ў Сымона Буднага, дзе пры перакладзе выкарыстоўваўся габрэйскі арыгінал:

Radz. – *Tho co ieft krzywego / nie może być wyprostowano;*

Bud. – *Co się skrzywilo niemoże się náprośćić.*

Аднак чэшскія перакладчыкі аддаюць перавагу, хутчэй, апошняму, пераноснаму значэнню лацінскага дзеепрыметніка ‘зваротны, перакручаны’, пры гэтым дадаючы лексему, адсутную ў Вульгаце – *ludzie*, што адразу ператварае разважанне аб неапраўнасці натуральнага ходу падзей у маральную сентэнцыю. І менавіта гэтая версія трапляе ў тэкст беларускага першадрукара.

Цяжка сказаць, ці карыстаўся Скарына менавіта Венецыянскай Бібліяй. Безумоўна, і час выдання, і дастатковая распаўсюджанасць сведчыць на яе карысць. Аднак у некаторых выпадках адрозненні скарынінскага тэксту выклікаюць пэўныя сумневы. Прывядзем толькі адзін прыклад. У выданні Скарыны верш Дан. 8.2 чытаецца наступным чынам:

Skar. – *видел есмь вовидении яко быти ми навратехъ Улаискихъ.*

Падобны, але не цалкам тоесны фрагмент знойдзем у Венецыянскай Бібліі:

Ven. – *widěl gfem v widienij že bych byl na branie Ulay.*

Больш падобны да скарынінскага, з пункту гледжання граматыкі, тэкст выяўляецца ў выдадзенай пазней чэшскай Бібліі Мелантрыха (1-е выданне – 1549 г.), якую Скарына не мог выкарыстоўваць, але якая грунтавалася на той жа чэшскай 4-ай рэдакцыі Святога пісання:

Melan. – *widěl gfem uwiděnj / yakobych byl na bráně Ulaytšké,*

Аднак паміж перакладам беларускага першадрукара і чэшскімі версіямі ёсць яшчэ адна розніца – на месцы ст.-чэш. *bran* ‘умацаванае месца’ (*Vokabulár webový. Elektronický zdroj*) Скарына ўбачыў беларускае і польскае *brama* ‘вароты’. І менавіта слова з такім значэннем было ў Вульгаце:

Vulg. – *vidi autem in visione esse me super portam Ulai,*

дзе слова *porta* ў якасці першага значэння мае менавіта значэнне ‘вароты’ (Dvoreckij, 2000, s. 598). Што ў дадзеным выпадку выкарыстоўваў Скарына: Вульгату або невядомы чэшскі рукапісны тэкст, дзе латынь атрымала больш дакладны пераклад, памылкова прадстаўлены ў друкаваных выданнях?

2.2. Фрагменты, якія дэманструюць супадзенні паміж царкоўна-славянскім тэкстам Святога пісання і перакладам Францыска Скарыны

У некаторых выпадках, аднак, Скарына, незадаволены чэшскім перакладам, аддае перавагу версіі Астрожскай Бібліі. Напрыклад, верш Экл. 9.3 (Vulg. – *corda filiorum hominum implentur malitia et contemptu in vita sua*) у Венецыянскай Бібліі перакладаецца як

Ven. – *a protož frdcze synuow lidškých naplniena býwagij zlymi wieczmi u potupau za žywota fwého,*

дзе *potupa* адпавядае лац. *contemptus* ‘пагарда, грэбаванне’ (Dvoreckij, 2000, s. 288).

У беларускага першадрукара пры супадзенні амаль што ўсяго верша бачым у гэтай пазіцыі іншае слова:

Skar. – *сп(д)ца сыновъ людьскихъ наполнена бывають злостію и гордостію за живота своего.*

І менавіта форму *гордостію* можна ўбачыць у Астрожскай бібліі:

Ostrog. – *И сп(д)це снвъ члчскихъ испо(л)ниса лукавстіа и гордость и леть въ сп(д)цехъ ихъ.*

Хутчэй за ўсё, Скарына звяртаўся да царкоўнаславянскай версіі ў выпадку, калі ён перакладаў вершы, якія добра ведаў як ён сам, так і ягоны чытач. Так, напрыклад, у Венецыянскай Бібліі псалом 9.28 прадстаўлены як

Ven. – *pod iazyket geho ufyle a boleft.*

Скарына ж перакладае яго наступным чынам:

Skar. – *подъ лязыкомъ его трудъ и бользнь,*

г. зн. так, як было яшчэ ў першым славянскім перакладзе гэтай кнігі – Сінайскай псалтыры:

Sin. – *подъ ѣзыкомъ емоу тroudъ и бо(лгъ)знъ.*

Гэтая формула *тroudъ и бо(лгъ)знъ* – *у* арыгінальнага масарэцкага тэксту – адпавядае грэчаскаму спалучэнню *κόπος καί πόνος*, дзе *κόπος*, якое перакладае габр. *עָמַל*, мае значэнне ‘стомленаць, знясіленне, слабасць’, а таксама і ‘праца, цяжар’, а *πόμος* перадае габр. *אֵי* ‘клопат, неспакой’ і азначае ‘праца, цяжар, напружанне, барацьба’ і ‘пакута, мука, гора, няшчасце, бедства, боль або хваробы’ (Blue letter Bible. Electronic resource). У праваслаўнай царкве Псалтыр больш за ўсе іншыя святыя кнігі выкарыстоўваецца пры богаслужэнні, такім чынам, на працягу некалькіх стагоддзяў уяўленне пра працу, якая асацыюецца з хваробай, фарміравала свядомасць вернікаў, і гэтую сувязь Скарына не мог парушыць.

Падобным чынам была захавана ў яго тэксце лексема *суета* як прэцэдэнтная намінацыя, значная для носьбітаў кніжнай культуры арэалу *Slavia Orthodoxa*:

Skar. – *суета над суетамі и все суетно,*

пры тым што ў Венецыянскай Бібліі выкарыстана іншая лексема:

Ven. – *Marnoft nad marnofti rzekl Eklefyafes. a wffeczky wiecy marnoft.*

У некаторых выпадках кантамінацыя Венецыянскай Бібліі і царкоўна-славянскага тэксту ў скарынінскай Бібліі дае падставу для вельмі цікавых разважанняў.

Так, верш Іоў 1.1 у Астрожскай Бібліі і ў Скарыны прадстаўлены падобным чынам:

Ostrog. – *бгъ члкъ тои, истиненъ непороченъ праведенъ, блгочестив, оудалася отвсакого зла дганія;*

Skar. *ибъше человекъ тои непороченъ управеденъ благочестивъ, и истиненъ божиа бога оудалася от всакого зла дела.*

Ад тэксту Венецыянскай Бібліі скарынінскую версію адрознівае колькасць прэдыкатыўных атрыбутаў ва ўступнай частцы верша, паколькі першая адлюстроўвае тэкст Вульгаты, пар.

Ven. – *a byl ge ten muž prostý a uprzietý. a bog se boha. a odcházegе od zlého.*

Vul. – *et erat vir ille simplex et rectus ac timens Deum et recedens a malo.*

а тая – габрэйскі масарэцкі тэкст, Астрожская ж Біблія – LXX, дзе прыметнікам *истиненъ непороченъ праведенъ* (Ostrog.) адпавядаюць грэчаскія словы *ἀληθινός* ‘праўдзівы, сапраўдны, праўдзівы’, *ἀμεμπτος* ‘бездакорны, бездакорны, беззаганны’, *δίκαιος* ‘праведны, справядлівы, сумленны’.

Аднак Астрожская Біблія адрозніваецца і ад Генадзіеўскай, якая папярэднічала ёй, абапіраючыся на тую ж сімяонаўскую рэдакцыю:

Gen. – *бгъ члкъ тои, истиненъ непороченъ праведенъ, блгочст'ив оудалася отвсакого зла дганла.*

Адрозненні паміж Астрожскай і Генадзіеўскай Бібліямі ў гэтым вершы выражаны ў форме *блгочестивъ* (Ostrog.), таму што ў Генадзіеўскай Бібліі тут прысутнічае форма *бгочестивъ*. Пры гэтым цяжка сказаць, які варыянт лепш перадае арыгінал LXX, паколькі для грэч. *θεοσεβής* можна ў якасці адпаведнікаў указаць абодва гэтыя словы (Taylor, 2009, s. 274).

Ці можна тут назіраць магчымы ўплыў Бібліі Скарыны на Астрожскую Біблію (як гэта адзначаецца даследчыкамі для Песні Песняй (Alekseev, 1999, s. 245), дзе таксама прадстаўлена форма *блгочестивъ*? Цяжка сказаць, паколькі ў Скарыны ёсць перасячэнні і з Венецыянскай Бібліяй, якія адсутнічаюць у Астрожскай.

3. Заключэнне

Прыведзеныя фрагменты служаць яшчэ адным прыкладам выкарыстання Францыскам Скарынам падчас перакладу 4-ай рэдакцыі чэшскай Бібліі, хутчэй за ўсё, у яе венецыянскім выданні. Аднак няма сумневу ў тым, што царкоўнаславянская сімяонаўская рэдакцыя біблейскага перакладу таксама прадстаўлена ў яго тэксе. Абодва гэтыя напрамкі работы дастаткова добра ўкладваюцца ў схему перакладчыцкай практыкі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы таго часу, дзе часта пры тлумачэнні выкарыстоўваліся сучасныя перакладчыку аўтарытэтныя версіі. Тая самая чэшская рэдакцыя ляжыць у аснове польскай каталіцкай Бібліі Леапаліты. Перакладчыкі Брэсцкай (Радзівілаўскай) Бібліі, абвешчаючы прымяненне габрэйскага (масарэцкага) тэксту, карысталіся жэнеўскім выданнем Жана Кальвіна. У іх пераклад, хутчэй за ўсё, зазіраў і Сымон Будны.

Магчыма, архаічнасць сімяонаўскай рэдакцыі царкоўнаславянскага тэксту Бібліі, асобныя фрагменты якога ўзыходзяць яшчэ да вузкага канона стараславянскіх тэкстаў (г.зн. да перакладу Прэслаўскай кніжнай школы), заахвоціла Скарыну звярнуцца да іншай, больш сучаснай версіі – чэшскага перакладу. Аднак, у яго меўся свой вопыт кніжнай мовы, сфарміраваны праваслаўнай адукацыяй. Таму для яго „адны элементы аказваліся больш звыклымі, іншыя менш звыклымі, адны – больш кніжнымі, іншыя – менш кніжнымі. Ствараўся свайго роду стылістычны кантынуум, прычым відаць, што ў ім месца некаторых элементаў магло быць розным у розных носьбітаў; зрэшты, з той прычыны, што асноўны корпус кніжных тэкстаў (Псалтыр, Евангелле, Апостал, богаслужбовыя тэксты) меў агульнае значэнне, такія адрозненні насілі прыватны характар” (Živov, 2004, s. 58).

З-за гэтага ў пераклад Скарыны траплялі не толькі граматычныя элементы царкоўнаславянскай мовы, пра што неаднаразова пісалася, але і часта ўжывальныя лексічныя элементы і ўстойлівыя спалучэнні. У выніку ўзнікаў т.зв. гібрыдны тэкст, дзе змешванне элементаў адбывалася не толькі на граматычным узроўні, але і на лексічным, і побач з лексікай, якая з’явілася пад уплывам чэшскага тэксту, былі прадстаўлены агульныя элементы царкоўнаславянскага біблейскага перакладу.

REFERENCES

Sources

- Bud. – *Biblia, to iest księgi Starego i Nowego przymierza z nowu z ięzyka ebrejskiego, greckiego, łacińskiego prełożona z predmową S. Budnego, jako tłumacza.* (1570/1570-72). Nieśwież, 1570; Zasław, 1570-72.
- Genn. *Gennadievská bibliá* [Геннадиевская библия] (1499).
- LXX – Rahlfs, Alfred (ed.). (1979). *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes.* Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Melan. – *Bibli Czeska.* Ed. 2. (1557). Praha, 1557.
- Ostrog. – *Bibliá.* (1581). Ostrog [Библия. (1581). Острог].
- Sin. – Sever'ánov, Sergej. (1954). *Sinajská psaltry'.* Graz: Akademische Druck-U. Verlagsanstalt [Северьянов, Сергей. (1954). Синайская псалтырь].
- Skar. – *Bivlia ruska.* Faksimil'nae ŹznaŹlenne Biblii, vydadzenaj Francyskam SkarynaŹ Ź 1517–1519 g.g. U 3 t. (1991). Minsk: BielSE [Бивлия руска. Факсимильнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Францыскам Скарынаю ў 1517–1519 г.г. В 3 т. (1991). Мінск: БелСЭ].
- Ven. – *Biblij Česká W Benátkach tisst'ená.* (1506). Venezia.
- Vil. – Altbauer, Moshe, Taube, Moshe. (1992). *The Five Biblical Scrolls in a Sixteenth-Century Jewish Translation into Belorussian (Vilnius Codex 262).* Jerusalem: The Israel Academy of Sciences and Humanities.
- Vulg. – Fischer Bonifatius et al. (eds.). (1994). *Biblia sacra, iuxta latinam vulgatam versionem.* Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

Studies

- Alekseev, Anatolij. (1999). *Tekstologiá slavánskoj Biblii.* Köln; Weimar; Wien; Böhlau; Sankt-Peterburg. (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Neue Folge, Reihe A: Slavistische Forschungen 24) [Алексеев, Анатолий. (1999). *Текстология славянской Библии*].
- Blue letter Bible [(Electronic resource 1)]. Mode of access: (<https://www.blueletterbible.org/lang/lexicon/lexicon.cfm?Strongs=H3650&t=KJV>) (date of access: 22.02.2023).
- Brown, Fransis, etc. (1951). *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament.* Oxford: Clarendon, 1906. Corrected by G.R. Driver, Oxford: Clarendon.
- Bulyka, Aláksandar i in. (1990). *Mova vydannáŹ Francyska Skaryny.* Minsk: Akademiá Navuk Belarusi, Instytut movaznaŹstva imá Ákuba Kolasa [Булька, Аляксандар і ін. (1990). *Мова выданняў Францыска Скарыны*. Мінск: Акадэмія Навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа].
- Dvoreckij, Iosif. (2000). *Latinsko-russkij slovar'.* Moskva: Russkij ázyk. [Дворецкий, Иосиф. (2000). *Латинско-русский словарь*. Москва: Русский язык].
- Florovskij, Antonij. (1946). *Češská Bibliá v istorii russkoj kul'tury i pis'mennosti, Sborník filologický,* 12, s. 153–258. [Флоровский, Антоний. (1946). Чешская Библия в истории русской культуры и письменности, *Sborník filologický,* 12, с. 153–258].
- HSBM – *Gistaryčny sloŹnik belaruskaj movy,* вып. 27. (2007). Minsk: Belaruská navuka [Гістарычны слоўнік беларускай мовы, вып. 27. (2007). Мінск: Беларуская навука]

- Lange, John P. (1872). *Lange's Commentary on the Holy Scripture (Vol. 3: Job to Ecclesiastes): Commentary on the Holy Scriptures, Critical, Doctrinal and Homilectical*. New York: Charles Scribner's sons.
- Naumov, Aleksandr. (2012). Perevody Franciska Skoriny v kontekste cerkovnoslavjanskogo perevoda Biblii. V: *Translation and Tradition in „Slavia Orthodoxa”* (s. 10–24) (eds. V. Izmirlieva, B. Gasparov). Zürich: Lit Verlag. (Slavische Sprachgeschichte, 5) [Наумов, Александр. (2012). Переводы Франциска Скорины в контексте церковнославянского перевода Библии. В: *Translation and Tradition in „Slavia Orthodoxa”* (s. 10–24) (eds. V. Izmirlieva, B. Gasparov)]. Zürich: Lit Verlag. (Slavische Sprachgeschichte, 5)].
- Nemirovskij, Evgenij. (1990). *Francisk Skorina*. Minsk: Belarus' [Немировский, Евгений. (1990). *Франциск Скорина*. Минск: Беларусь].
- Rashi (Electronic resource). *The Complete Jewish Bible with Rashi Commentary*. Mode of access: The Complete Tanakh (Tanach) – Hebrew Bible – Tanakh Online – Torah – Bible (chabad.org). (dostęp: 20.02.2023).
- Šemâkin, Ivan (red.). (1990). *Francisk Skorina i ego vremâ. Ènciklopedičeskij spravočnik*. Minsk: Belorusskaâ sovetskaâ ènciklopediâ [Шемякин, Иван (ред.). (1990). *Франциск Скорина и его время. Энциклопедический справочник*. Минск: Белорусская советская энциклопедия].
- Słownik grecko-polski*. (1962). T. I–IV. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1962.
- ŚRYA XI–XVII vv. (1982). *Slovar' russkogo âzyka XI–XVII vv. (1975–...)*. Вып. 1–... Moskva: Nauka (izd. prodolzhaetsâ). [*Словарь русского языка XI–XVII vv. (1975–...)*. Вып. 1–... Москва: Наука (изд. продолжается).]
- Taylor, Bernard A. (2009). *Analytical Lexicon to the Septuagint*: Expanded Edition. Peabody: Hendrickson Publishers.
- Temčîn, Sergej. (2020). Skorina i Piko della Mirandola: Predislovie k 4-j Knige Ezdry Manačinskogo biblejskogo svoda 1575–1577 godov i češkaâ Bibliâ Melantriha 1556. [Темчин, Сергей. (2020). *Скорина и Пико дела Мирандола*: Предисловие к 4-й Книге Ездры Маначинского библейского свода 1575–1577 годов и чешская Библия Мелантриха 1556]. *Slavica Slovaca*, 55(3), s. 479–481.
- Tolstoj, Nikita. (1988). Vzaimootnošenie lokal'nyh tipov drevneslavjanskogo literaturnogo âzyka pozdnego perioda (vtoraâ polovina XVI–XVII v.). V: Nikita Tolstoj, *Istoriâ i struktura slavjanskikh literaturnykh âzykov* (s. 52–87). Moskva: Nauka. [Толстой, Никита. (1988). Взаимоотношение локальных типов древнеславянского литературного языка позднего периода (вторая половина XVI–XVII в.). В: Никита Толстой, *История и структура славянских литературных языков* (с. 52–87). Москва: Наука].
- Vladimirov, Petr. (1888). *Doktor Francisk Skorina, Ego perevody, pečatnye izdaniâ i âzyk*, Sankt-Peterburg: Tipografiâ Imperatorskoj Akademii nauk. [Владимиров, Петр. (1888). *Доктор Франциск Скорина. Его переводы, печатные издания и язык*, Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук].
- Vokabulár webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny* [online]. (2006–2020). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. Pobrano z: <https://vokabular.ujc.cas.cz> (dostęp: 22.02.2023).

Živov, Viktor. (2004). *Očerki istoričeskoj morfologii russkogo âzyka XVII–XVIII vekov*. Moskva: Âzyki russkoj kul'tury [Живов, Виктор. (2004). *Очерки исторической морфологии русского языка XVII–XVIII веков*. Москва: Языки русской культуры].

SUBMITTED: 12.06.2023

ACCEPTED: 25.11.2023

PUBLISHED ONLINE: 1.02.2024

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Alla Kozhinowa – Polska, Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN; profesor, dr hab.; *specjalność*: językoznawstwo; *zainteresowania naukowe*: historia języków słowiańskich, języki słowiańskie mniejszości narodowych Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rzeczypospolitej Polskiej, etnolingwistyka, translatoryka, język polski jako obcy.

Adres: Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, al. Mickiewicza 31, 31–120 Kraków

Wybrane publikacje:

1. Kozhinowa Alla. (2009). *Slavânskie biblejskie perevody v leksičeskom i grammatičeskom aspektah*. Minsk: Pravo i èkonomika.
2. Kozhinowa A. (2020). Features of the Biblical Translations Made on the Territory of the Crown of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania in the 16th Century, *Studia Białorusinistyczne*, 14, pp. 235–247.
3. Kozhinowa Alla. (2022). *Tefsir Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego: XVI-wieczny przekład Koranu na język polski. Wydanie krytyczne zabytku polskiej kultury narodowej. T. 1: Komentarz filologiczno-historyczny*. J. Kulwicka-Kamińska, Cz. Łapicz (red.). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika.
4. Kozhinowa, Alla. (2023). Badanie skojarzeniowe jako sposób na wyjaśnienie przyczyn błędów popełnianych przez uczących się języka polskiego jako obcego. *Poradnik językowy*, 1, s. 73–84.
5. Kozhinowa, Alla. (2023). Aksjologiczne pojęcie *dusza* w białoruskim języku i kulturze. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 35, s. 283–297.